

УДК 331

СІДЕНКО С.В.,

д.е.н., професор,

завідувач кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу

Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин

Національного авіаційного університету

КРЕАТИВНИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В статті проаналізовані особливості розвитку людського капіталу в умовах нової економіки. Показана еволюція форм людського капіталу та виникнення концепції креативного капіталу, який в умовах нової економіки включає такі характеристики, як творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, потребу в генеруванні нових знань та інновацій.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальний капітал, нова економіка, креативний капітал.

Сиденко С.В., д.э.н., профессор, заведующая кафедры международных экономических отношений и бизнеса Учебно-научного института Международных отношений Национального авиационного университета

КРЕАТИВНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В статті проаналізовані особливості розвитку людського капіталу в умовах нової економіки. Показана еволюція форм людського капіталу та виникнення концепції креативного капіталу, який в умовах нової економіки включає такі характеристики, як творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, потребу в генеруванні нових знань та інновацій.

Ключевые слова: человеческий капитал, интеллектуальный капитал, новая экономика, креативный капитал.

Svitlana V. Sidenko, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of International Economic Relations and Business at the Institute of International Relations of the National Aviation University

CREATIVE CAPITAL AS A DEVELOPMENT FACTOR OF THE NEW ECONOMY

Annotation. The article analyses characteristics of human capital development under the new economy. It reveals the evolution of the forms of human capital and the origin of the concept of creative capital, which includes, under the new economy, such characteristics as creative abilities, creative mode of thinking, moral values, and the need to generate new knowledge and innovation.

Key words: human capital, intellectual capital, the new economy, creative capital.

Актуальність проблеми. В умовах розвитку економіки знань основним чинником інноваційного розвитку та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності є людський капітал, а особливо його форма креативний капітал, який включає такі характеристики, як творчі і моральні цінності, потребу в генеруванні нових знань та інновацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільш визначальними з даної теми дослідження є праці Т.Шульца, Г.Беккера, Т.Стюарта, Л.Едвінсона, Т. Сакайї, Дж. Коулмена, Дж. Хоукінса, Р.Флориди та ін.

Метою статті є дослідження еволюції форм людського капіталу та виникнення концепції креативного капіталу в умовах розвитку економіки знань.

Виклад основного матеріалу. В другій половині ХХ ст. в умовах формування економіки, заснованої на знаннях, головним чинником економічного зростання і забезпечення конкурентних переваг в глобальній економіці стає людина – носій знань, ідей, кваліфікації, досвіду, інформації. Очевидною стає обумовленість зростаючого впливу на економічний розвиток, на матеріальні умови буття неекономічних чинників – людських цінностей, свідомості, особливо її культурного прошарку, мотивів, поведінки та ін. Оскільки носієм знань і інновацій, які є ключовими чинниками економічного розвитку, є людина, то актуальною є потреба в дослідженні людського фактора в економіці.

Дослідження, присвячені питанням розвитку людського потенціалу, як визначального фактора економічного росту і забезпечення міжнародної конкурентоспроможності, знайшли віддзеркалення в працях таких всесвітньо відомих вчених, як Ф.Бродель, М. Вебер, Т. Веблен, Э. Дюркгейм, К. Поланьї, Й. Шумпетер та ін. Дослідження суспільних цінностей, що лежать в основі розвитку людського потенціалу в умовах зростаючого постіндустріального суспільства, набули розвитку також в низці концепцій і теорій. Найбільшого поширення набула концепція людського капіталу.

Вперше термін «людський капітал» використав американський вчений-економіст Т.Шульц у 1961 р. [1], а його послідовник – Г.Беккер розвинув цю ідею, визначивши його як сукупність навичок, знань і вмінь

працівників, затрати на які з часом можуть приносити відчутний прибуток як самому працівнику, так і його працедавцю та обґрунтувавши ефективність вкладень у людський капітал [2]. За створення основ теорії людського капіталу вченим була присуджена Нобелівська премія з економіки – Т.Шульцу в 1979р. та Г.Беккеру у 1992р.).

Коли мова йде про капітал, маються на увазі певні активи, які є результатом інвестування і генерують протягом певного періоду часу доход. Подібним чином і людський капітал створюється шляхом інвестування в освіту, кваліфікацію, здоров'я і окупаються у вигляді більш кваліфікованої, продуктивної і високо оплачуваної праці і морального задоволення від неї. Тому термін “людський капітал” означає міру втіленої в людині здатності приносити доход і включає природжені здібності і талант, а також освіту і набуту кваліфікацію.[3].

Як відмічає Р.Шиллер з Йельського університету, людський капітал є сьогоднішньою вартістю очікуваної довічної ренти [4]. Тобто, основним поняттям теорії людського капіталу є соціальні інвестиції, які в умовах формування постіндустріального суспільства є найважливішими серед інших видів інвестицій, оскільки саме вони формують ресурс для забезпечення міжнародних конкурентних переваг завдяки інноваціям, знанням, освіті, носіями яких є людина.

Весь хід економічного розвитку свідчить, що значення особистого фактора в функціонуванні і розвитку суспільного виробництва невпинно зростає. За підрахунками вчених, в результаті росту рівня освіти і досвіду роботи величина людського капіталу в розрахунку на одного працівника, а тому якості праці як фактора виробництва, за останні сто років значно зросли [3]. Оскільки людський капітал становить базу технологічного досвіду, знань і кваліфікації, тому в сучасних умовах саме він, а не ресурси, технології, матеріальні цінності є основною рушійною силою економічного зростання. Ці положення знайшли віддзеркалення в моделі зростання, розробленій Р.Льюїсом, лауреатом Нобелівської премії з економіки 1995р., в якій ріст виробництва визначається капіталом, хоча при цьому він поділений на уречевлений і людський.

З другої половини 70-х рр. поширеним стало розуміння того, що ключем до економічного прогресу є соціальний розвиток суспільства, що потребує зосередження не на економічному зростанні, а на вирішенні соціальних проблем, найперше, забезпеченні відповідного рівня освіти, кваліфікації, стану здоров'я, добробуту, що забезпечать саме зростання. Сучасні вчені відмічають, що важливу роль у формуванні людського капіталу також відіграють наука, інформаційне забезпечення, культура, мистецтво.

Особливо зріс інтерес до проблем людського розвитку у 80-і рр. минулого століття, коли в країнах постіндустріального Заходу була створена основа для самовідтворювального поступального розвитку – економіка, що базується на виробництві, використанні і споживанні знань. Тому постіндустріальну господарську систему визначають як систему, засновану «на виробництві і споживанні знань» [5].

В умовах розвитку нової економіки інвестиції в наукові дослідження і розробки перетворюють знання в найважливіший чинник виробництва, відносно зменшуючи значення традиційних факторів економічного росту – фінансового капіталу, трудових і природних ресурсів. Ключовим фактором для досягнення міжнародної конкурентоспроможності стає вивільнення творчого потенціалу нації. Економіка перетворюється в систему, що функціонує на основі обміну знаннями, які грають домінуючу і визначальну роль у виробництві національного валового продукту, стають важливою перевагою корпорацій в конкурентній боротьбі і на ринках праці. Тому японський дослідник Т. Сакаїя вважає, що зараз ми вступаємо в новий етап цивілізації, на якому рушійною силою є цінності, створювані знаннями, і саме тому називає цей етап суспільством, яке базується на цінностях, створюваних знаннями [6].

Економіка, заснована на знаннях, різко знижує роль таких основоположних факторів виробництва, як природні ресурси, фонди, витрати виробництва та ін. Вони вже не визначають ту цінність, яку споживачі визнають за тим чи іншим продуктом. Поряд з такими традиційними показниками національної могутності держави, як територія, населення, рівень економічного розвитку, науково-технічний потенціал, нова економіка висуває на перший план нові чинники, як інформаційно-комунікаційний потенціал, нові знання, швидкість створення, освоєння і поширення нових технологій та ін. Здатність створювати, поширювати, використовувати знання стає ключем до процвітання нації. Це, в свою чергу, потребує високого рівня освіченості, здатності до наукового пошуку, інтелектуальних здатностей людей, які використовуються в процесі інтелектуальної праці. Це обумовило виникнення теорії інтелектуального капіталу.

Поняття інтелектуальний капітал увійшло в науковий обіг на початку 1990-х рр. Т.Стюарт (США) і Л.Едвінсон (Швеція) надали цьому поняттю теоретико-науковий статус і перевели його в практичну площину. На практиці є різні визначення інтелектуального капіталу, однак найбільш повно його сутність розкриває визначення, що дали Д.Клейн і Л.Прусак – інтелектуальний капітал – це інтелектуальний матеріал, який формалізований, зафіксований та використовується для виробництва більш цінного майна [4].

Х.Макдональд, штатний футуролог крупної компанії з виробництва комп'ютерів, визначив інтелектуальний капітал як сукупність знань працівників організації, що забезпечує її конкурентоспроможність. Водночас під інтелектуальним капіталом розуміється не кількість докторів наук, не інтелектуальна власність, як патенти і авторські права, а сума знань всіх працівників компанії, що забезпечують її конкурентоспроможність. В це поняття входять навчання плюс інтуїція, раціоналізаторські пропозиції, ділове співробітництво, обмін досвідом, надзвичайну цінність мають ідеї [4].

Підсумовуючи, можна зазначити, що інтелектуальний капітал компанії – це вартість сукупності інтелектуальних активів, зокрема інтелектуальної власності і ноу-хау, природних і придбаних інтелектуальних здатностей і творчих здібностей працюючих, а також накопичених ними знань і досвіду. Тому інтелектуальний

капітал став предметом жорсткої конкуренції, а вміння користуватися ним – створювати, зберігати, продавати або ділитися знаннями – стало найважливішою економічною задачею, що стоїть перед окремими людьми і країнами.

Дослідження у сфері інтелектуального капіталу переконливо свідчать про значно більшу цінність інтелектуальних фондів компаній порівняно з їх матеріальними ресурсами. Так, професор Колумбійського університету Ф. Ліхтенберг підрахував, що долар, витрачений на дослідження і розробки, приносить у вісім раз більший прибуток, ніж долар, вкладений в техніку. До подібних висновків дійшли і інші дослідники. Ч. Хенді, наприклад, з Лондонської школи бізнесу стверджує, що інтелектуальний капітал корпорації, як правило, в 3–4 рази перевищує вартість її матеріальних доходів. А за розрахунками Л. Едвінсона, співвідношення інтелектуального капіталу і сукупної вартості матеріальних засобів виробництва і фінансового капіталу варіює в межах 5:1 – 6:1 [7].

Інтелектуальні фонди компаній все більше витісняють фізичні і фінансові фонди в якості ключових основних факторів виробництва. Зараз американським компаніям потребується на 20% менше матеріальних фондів для виробництва продукції в розрахунку на 1 долар, ніж 30 років тому. Те ж стосується і оборотних фондів, які заміщаються інформацією [4]. Відносна роль інтелектуального капіталу в економіці в цілому і в окремій компанії невпинно зростає, причому в більшості випадків переваги дають саме знання.

В постіндустріальному суспільстві працівники інтелектуальної сфери становлять домінуючий клас нового суспільства. Оскільки знання відрізняються від більшості матеріальних благ своєю рідкістю і неповторністю, їх цінність визначається законами цін монопольних благ, а їх носії посідають виключне становище в суспільстві. За мірою підвищення рівня кваліфікації працівників відмічається тенденція росту добробуту тієї їх частини, яка має здібності вище середніх. Окремі індивіди, соціальні групи і нації, що використовують переваги технологічного прогресу, мають в розпорядженні багатство, високі доходи, які вони створили своєю творчою працею. Яскравим прикладом цього може бути той факт, що зараз в США лише кожен 15-й з тих, що становлять 1% найбагатших американців, має свої доходи як прибуток на капітал, в той час як більше половини представників даної групи працюють на адміністративних посадах в крупних компаніях, майже третина представлена практикуючими юристами і лікарями, а решта – становлять групу представників творчих професій, викладачів та ін. Чотири з п'яти, що зараз проживають в США мільйонерів, не примножили успадковані ними активи, а створили свій статок практично з нуля.

В новій системі виробництва робоча сила діє як мережевий механізм прийняття рішень і реалізації задач, що потребує працівників з високим рівнем кваліфікації і освіти. Для компаній, де головне багатство – інтелектуальний капітал, саме мережі, а не ієрархії, є оптимальними організаційними конструкціями.

Водночас, крім навичок і знань, людський капітал полягає в здатності людей складати один з одним деяку спільноту на основі норм і цінностей, що поділяються всіма його членами, а також готовності підпорядкувати свої інтереси інтересам групи. Таку здатність людей заради реалізації спільної мети працювати разом, в одному колективі американський економіст і соціолог, професор Університету Чикаго Дж. Коулмен визначив як соціальний капітал [8]. Практика показує, що в багатьох випадках господарюючи суб'єкти спираються в своїй діяльності не на зафіксовані регламентації, а саме на взаємні моральні зобов'язання.

Суть теорії соціального капіталу – використання економічних принципів раціональної поведінки, норм взаємності і мережі громадянської активності, тому він здатен розширяти можливості соціального і економічного розвитку, оскільки сприяє координації дій людей. Особливість соціального капіталу в тому, що він описує інноваційну взаємодію між агентами, що знаходяться в різних традиційних секторах, і є колективним благом, на відміну від особистого блага будь-якого іншого капіталу. Ключовими елементами соціального капіталу суспільства є довіра, спільність ціннісних установок і сформовані на цій основі соціальні зв'язки, які сприяють координації і співробітництву для взаємної користі. Зміст даного поняття становлять норми і цінності, що поділяються соціальними групами.

Отже, поява нових форм капіталу – людського, інтелектуального, соціального – пов'язана з новою роллю людини в процесах соціально-економічного розвитку. Саме освіта і наука, творчість в економіці як джерело інновацій і механізмів економічного росту становлять основу прогресу, фундамент успішного майбутнього, що спонукає уряди і бізнес інвестувати в їх розвиток. Подальші дослідження людського капіталу стали поштовхом для розробки теорії креативного класу (англ. creative class). Дослідження показали, що для ефективної реалізації спільних проектів та ідей недостатньо лише спільної мети та цінностей, а необхідними є творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культура праці, потреба в генеруванні нових знань та інноваціях.

Саме ці ідеї покладені в основу концепції «креативної економіки» (creative economy), що виникла на рубежі 1980-х рр., а сам термін був введений у науковий обіг журналом BusinessWeek в 2000р. [9]. Основними її характеристиками є висока роль нових технологій і винаходів в різних сферах діяльності людини, великий обсяг вже існуючих знань і гостра необхідність генерації нових знань. Саме знання, освіта, винахідливість, реалізація талантів, здатність творити, створювати, вносити щось нове стає необхідним в умовах стрімкого розвитку нової економіки та становить основу для розвитку секторів креативної економіки, що заснована на інтелектуальній діяльності.

У 2001 р. вийшла книга Дж. Хоукінса "Креативна економіка", в якій обґрунтовано настання пост-інформаційної епохи, для якої інформація і знання – це ресурс, а рушійною силою і головною цінністю виступає творчість. Креативна економіка за визначенням – сектор економіки, заснований на індивідуальній і

колективній творчості, майстерності і таланті, здатний створювати добробут і робочі місця за рахунок використання інтелектуальної власності [10]. Автор виділив 14 галузей, що є ключовими в моделі креативної економіки, на які в середньому припадає близько 11% ВВП розвинених країн, що складає 2,2 трилн. дол. при 8% рівні темпів зростання, що більш ніж вдвічі перевищує середньогалузевий. Подальші дослідження креативних галузей дозволили зробити висновок, що вони є двигунами розвитку національних економік та окремих регіонів.

В креативній економіці, коли зростає значення ідей, а основним засобом виробництва стають інтелектуальні ресурси, людський креативний капітал є основним активом компаній, джерелом інновацій та економічного розвитку. На відміну від робітничого і обслуговуючого класу, креативний клас становить соціальна група людей, що включена в постіндустріальний сектор економіки, має чітко виражене почуття індивідуальності і особистої свободи, надає перевагу моральному і духовному задоволенню від праці, є зразком для наслідування і формує громадську думку.

Схожі ідеї містять дослідження американського професора, економіста і соціолога Р.Флориди, викладені в роботі «Креативний клас: люди, які змінюють майбутнє» [11]. Автор вважає, що економічне зростання набагато краще пояснюється теоріями людського капіталу та креативного класу, причому саме креативні спільноти виступають центрами різноманітності, інновацій та економічного зростання. В результаті аналізу політичного і економічного розвитку суспільства Америки він дійшов висновку, що його основою в останні роки стала креативна економіка, в основі розвитку якої – принцип 3-х «Т»: технологія (як основа для розвитку), талант (як основний креативний чинник) та толерантність (як інструмент формування сприятливих умов та інститутів).

Ядром економічного, політичного, соціального розвитку він вважає креативний клас, який, у свою чергу, ділиться на підкласи: супертворче ядро (12% робочих місць економіки США), що охоплює працівників мистецтва, дизайнерів, програмістів, журналістів, інженерів, вчених, а також художників, архітекторів, редакторів, діячів культури, які залучені до творчого процесу. До цієї групи також належать працівники сфери високих технологій, фінансів, права, охорони здоров'я та управління, які створюють інноваційні продукти та послуги. До креативного класу, на його думку, належить група професіоналів, робота яких пов'язана з уже сформованими знаннями, – медичні працівники, юристи, фахівці із сфери бізнесу та освіти.

Р.Флорида вважає, що капітал, а слідом за ним технології і компанії, все частіше переміщуються в місця з більшою концентрацією талановитих і креативних професіоналів. На основі проведеного аналізу він виділив 40 мега регіонів, які в найближчому майбутньому можуть стати центрами економічного зростання.

Подібні ідеї містяться у книзі експерта Світового банку Ч.Лендрі «Креативне місто», в якій описаний розвиток сучасних міст, що стають найважливішим простором і місцем зосередження освітнього та інтелектуального ресурсу.

До дослідження і класифікації галузей креативної економіки залучені і міжнародні організації, зокрема, Всесвітня організація інтелектуальної власності, Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Програма Розвитку ООН та ін. У 2011 р. остання проголосила, що креативні індустрії стають новою тенденцією світового економічного піднесення, відіграють ключову роль у стимулюванні регіонального розвитку, оскільки значно більш стійкі до кризових явищ, ніж традиційні сфери виробництва, впливають на позитивну динаміку показників міжнародної торгівлі креативними товарами та послугами, а також за підтримки розвитку креативних галузей сприятимуть забезпеченню зайнятості, розвитку інновацій та торгівлі.

На сьогоденні найбільш досконалою вважається класифікація креативних галузей Всесвітньої організації інтелектуальної власності, куди включені: реклама, архітектура, мистецтво, ремесла, дизайн, кіно та відео, музика, видавнича справа, програмне забезпечення, радіо і телебачення, візуальне та графічне мистецтво, паперова індустрія, дизайн та ін.

В останні роки у багатьох країнах світу активно розвивається сфера креативної економіки, в якій працюють мільйони людей. Так, за оцінками фахівців, в США частка креативного класу становить 30 % всіх працюючих. В Європі креативна економіка забезпечує робочими місцями близько 8,5 млн людей і складає 4,5% ВВП ЄС.

Лідером за розвитком креативної економіки визнана Велика Британія, яка розробила правову базу, стратегічні і політичні документи розвитку національної економіки через економічну, культурну і соціальну взаємодію. Міністерство культури, медіа та спорту Великої Британії (UK Government Department for Culture, Media and Sport) визначило «креативні галузі» як сфери, основою яких є особисті творчі здібності, навички і таланти і у яких є можливості зі збільшення добробуту і кількості робочих місць за допомогою створення і використання інтелектуальної власності.

Розвитку креативної економіки надається велике значення в країнах Європейського Союзу. Зокрема, на це спрямована реалізація програми «Креативна Європа», яка є одним з найбільших проєктів Європейської Комісії культурно-гуманітарного спрямування і надає великі фінансові можливості для розвитку культури і креативного сектору в країнах ЄС та країнах-членах «Східного партнерства». «Креативна Європа» – це програма Європейського Союзу, спрямована на підтримку культурного, креативного та аудіовізуального секторів. З 2014 до 2020 року на підтримку європейських проєктів, що дають можливість подорожувати, охоплювати нові аудиторії, обмінюватися практичними навичками та вдосконалюватися, планується виділити 1,46 мільярд євро.

Учасником програми "Креативна Європа" в листопаді 2015 р. стала Україна, підписавши відповідну угоду. Участь у підпрограмі "Культура" та підпрограмі "Медіа" передбачає організацію та проведення навчальних заходів, ярмарок, фестивалів та заходів з розширення цільової аудиторії. Участь в підпрограмі «Культура» включає в себе такі напрями, як підтримка транскордонного співробітництва, сприяння доступу до досягнень європейської культури і креативної індустрії, літературних перекладів, забезпечення доступності до цінностей і різноманіття культур Європи.

Україна має значний потенціал розвитку креативного сектору економіки. Таким сектором, найперше, стають інформаційні технології. Зараз Україна посіла перше місце за кількістю ІТ-фахівців на території Європи, понад 100 тисяч українських програмістів працюють в різних компаніях. Попит на ІТ-фахівців на світовому ринку продовжує зростати і, за оцінками, до кінця 2020 р. кількість фахівців з України перевищить 200 тис. чоловік.

Незважаючи на уповільнення економічної динаміки в країні, сектор інформаційних технологій і обсяг українських послуг ІТ і програмного забезпечення для Research& Development з кожним роком зростають. Так, в 2015р. експорт українського програмного забезпечення приніс прибуток в розмірі 2,5 млрд. дол.

Висновки. Сучасний високий рівень розвитку технологій потребує інтелектуального і творчого ресурсу. Креативна економіка сприяє формуванню привабливого інвестиційного клімату, зростанню соціальної злагоди і розвитку соціальної сфери, модернізації сфери освіти і т.д. В рамках креативної економіки формуються нові економічні моделі, нові типи соціальних відносин, нові культурні парадигми.

Все це обумовлює необхідність подальшого вивчення впливу креативного капіталу на формування і розвиток інноваційної економіки, що дозволить виявити ключові фактори розвитку економіки в умовах динамічних змін в способах її функціонування.

Література

1. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. — N.Y., 1968, vol. 6.
2. Gari S. Becker, Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, 2d ed. (New York: National Bureau of Economic Research, 1975).
3. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. : Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: “Дело ЛТД”, 1993. – С. 303.
4. Стюарт Т.А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций. – Пер. с англ., М., Поколение. – 2007. – С. 132.
5. Иноземцев В. Пределы "догоняющего" развития. – М., 2000. – С. 75.
6. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под ред. Иноземцева В.Л. - М., Academia, 1999.
7. Эдвинсон М., Мэлоун М. Интеллектуальный капитал. Определение стоимости компании. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. - Под ред. Иноземцева В.Л. - М., Academia, 1999.
8. Coleman J. Foundations of Social Theory. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1990.
9. The Creative Economy. BusinessWeek (Special double issue: The 21st century corporation), 28 августа 2000 года. С. 1-5.
10. Креативна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.creativecities.org.ua/uk/creative-economy/about/.
11. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. — М. : СИК, 2011. — 202с.